

Не бих хтио да овим претходним напоменама прејудицирам оно што треба да да дискусија не само сада, на овом нашем састанку, него и касније у нашем раду.

СРЕДЊИ ВИЈЕК

Др Сима Ћирковић

ПРОБЛЕМИ ИЗУЧАВАЊА ЕТНИЧКИХ ОДНОСА У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

Рад на проучавању и приказивању етничке проблематике у средњем веку има извесне опште црте, заједничке са свим другим периодима историје народа у Босни и Херцеговини и неке сасвим посебне, својствене само средњем веку и феудалим друштвеним односима. У прву групу спада извешан број методолошких концептуалних и термилошких проблема, у другу извешан број проблема које намеће стање изворне грађе и специфичности средњовековне друштвене структуре.

На прво место можда треба ставити ону трајну тежњу људског ума, да у својим напорима разуме и опише подељеност човечанства на народе, језике и културе, да измири мисао о њиховој сталности и сазнање о њиховој променљивости. И заиста од приче о грађењу куле Вавилонске, која лежи на почетку европских напора, па све до модерних социјално-психолошких, социолошких и културно-антрополошких теорија видимо како напоредо делују и понекад се сукобљавају два приступа. Један који би хтео подељеност народа и племена да обујми у једном тренутку и да њихово шаренило и богатство среди и организује примењујући критерије који треба да су објективни. Други приступ види стално врење и пулсирање, ишчезавање једних народа и племена, застајање других, њихово преображавање и мењање, дакле, реални живот друштвених група, фрагилних и промењивих као све што је људско. Одавно је уочено да је суштина првог приступа у класификацији, (класификацији у смислу логичког поступка који је неминовно статичан). У ствари сви покушаји класификације по језику, пореклу, обичајима и култури прећутно подразумевају да су примењени критерији разграничења и груписања објективни, трајни и релативно непромењиви. Уколико то не би био случај, класификација се не би могла одржати. У тој неизбежној претензији сваке класификације на универзално важење крије се велика претња да се онеспособи и умртви стварно историјско мишљење. Историчари су се у свом раду први сударали са тешкоћама које су произлазиле из оваквих класификација било да су оне потицале од мислилаца из периода романтике, или традиционалних етиолога или политичара нашег века. Показивало би се при конкретној анализи друштвеног и културног живота да се богата и сложена стварност друштвеног живота и живота људских

група не да сабити у круте класификационе схеме. Откривало би се при ближем посматрању да је оно што се узима као објективан критериј само мњење, веровање, често предрасуда. Уочавало се да поделе и границе важне у једној епохи не играју никакву улогу у другој и обрнуто итд.

Историчар је по природи свога задатка и по начину мишљења склон да прихвати онај приступ који у првом плану има визију развоја, динамике и промене и такво одређење је, без сумње, правилно. Међутим, историчар не сме да превиди значај и улогу које су различите класификације имале у реалном животу друштвених група, у њиховој самосвести, њиховој тежњи да обезбеде себи стабилност и што потпунију интеграцију својих чланова. Историчар, дакле, не може одбацити различите покушаје класификације који су се појавили током историјског развоја, али их исто тако не може некритички преузети и употребљавати као своје мисаоно средство у својим научним напорима да разуме и опише свет етничких појава.

Данас је, после врло много рада у читавом свету, изгледа јасно да се читав репертоар специфичних етничких питања окреће око живота и развоја друштвених група, јер су све етничке формације, без обзира на величину, сложеност и степен интегрисаности, у ствари, друштвене групе. Најпре и најсигурније ћемо их разумети ако постављамо питање о оним елементима који су те групе држали на окупу, о садржини свести чланова тих група, о критеријима по којима су се разликовали од других од оних које нису сматрали припадницима своје групе. При томе морамо имати у видном пољу целовит економски и друштвени контекст у коме посматрамо живот и развитак друштвених група, јер су огромне разлике међу општим друштвеним условима живота племена, у време досељавања Словена и развијеног феудализма, а сасвим друкчија и сложенија морала је бити свест о себи као заједници у време феудализма или пуном размаху грађанског и демократског друштва итд.

Код проучавања етничких појава на тлу данашње Босне и Херцеговине у средњем веку изузетно велику тешкоћу представља оскудност и фрагментарност изворне грађе. Ми располажемо незнатно малним бројем података који директно говоре о етничким феноменима. То је неколико племенских атрибута из разних времена који су много употребљавани и злоупотребљавани, а који сами за себе не могу бити основа за осветљавање целокупне етничке проблематике. Ми једва нешто да можемо сазнати о садржини свести која је спајала оне које текстови називају Србин или Бошњанин, Влах или Латинин. Али ми, срећом, располажемо са довољно података који омогућавају да реконструирамо опште економске и друштвене услове у којима се одвијао живот друштвених група на овом тлу. Ми поуздано знамо да имамо посла са сразмерно танко насељеним простором погодним за комуникације, чији су делови слабо међусобно повезани. Знамо такође да је популација на таквом простору била издељена знатним бројем хоризонталних и вертикалних преграда које су исто тако отежавале интеграцију у ширим оквирима. Нама документи јасно откривају да је дубоки јаз који је раздвајао господаре од кметића или отрока теже премостив него било које данашње етничке разлике. Документи нам такође откривају у Херцеговини а и у Босни значајан удео сточарског живља које има специфичан начин привређивања, друкчије облике организације, унутрашњу диференцираност која је паралелна, али не идентична са оном коју познајемо у оквиру целокупне босанске државе. Ми морамо постављати нашој из-

ворној грађи питања о томе како су на издељеност или интегрисаност друштва утицале околности да смо имали три различите црквене организације и, без сумње, део живља који је остао сасвим изван њихових утицаја. Ми не можемо заобићи питање о улози група са посебним персоналиним правима, као што су били Саси или Латини, свака група са посебном аутономијом. Ми не можемо заобићи и не поставити питања о политичким и регионалним целинама и њиховом утицају на интегрисање итд. Ми ћемо морати да поставимо још низ питања која се тичу детаља и које није потребно овде сада посебно расправљати. Било ми је само стало да подсетим у најгрубљим цртама на сложеност друштвених прилика да бих нагласио да не можемо иа такву друштвену реалност примењивати критерије који важе у данашњем разграничавању етничких група, нити се можемо некритички служити концептима који се данас у мишљењу и расправљању о етничким питањима сами по себи подразумевају. Ни за милиметар нисмо унапредили познавање средњовековне Босне нити развили наша знања о етничким појавама ако прогласимо на пример да Власи нису етничка већ социјална категорија, што се редовно чини. Вредно је запитати се какав је методолошки и логички смисао овог тако често израженог става. То је, у ствари, апсолутизовање једног модерног мерила подразумевајући да су Власи прихватили у касном средњем веку језик своје словенске околине. Примена, дакле, једног модерног мерила, формираног ие само посматрањем модерних друштвених средина већ усвајаног и популарисаног у процесима борбе за националну интеграцију. Ви се сећате добро периода наше историје у којима се врло много снаге употребљавало на убеђивање да је језичка граница важнија од верских разлика, сталешке подељености итд. Задатак историјске науке тешко да може бити да по кратком поступку квалификује извесне границе и поделе као етничке, а друге као неетничке, већ је задатак да утврди и опише стварну подељеност или интегрисаност друштвених група: у конкретном случају који сам узео за пример утврди да ли се иза термина Влахи или Власи налази или ие налази популација са посебном организацијом, начином живота, културом итд, да ли живи или не живи као друштвена група, да ли се они који су обиљежавани именовани Влахи прихватају као своје оне друге који су обиљежавани и другим етничким терминима (Србин, Латини, Сас итд), да ли су ти други прихватили оне који су обиљежавани као Власи као своје, да ли су се женили међусобно? Да ли су у простору живели раздељено или у истим пределима и по истим насељима? Да ли је политичка сила, државна или каква друга организација, олакшавала њихову интеграцију или деловала у правцу сегрегације? Одговарајући на таква или слична питања, унапређује се познавање етничке проблематике.

При онаквој сложености и испреграђиваности феудалног друштва на простору који нас интересује ми не можемо податке Константина Порфирогенита и повеља Матије Нинослава и Стјепана Котроманића употребљавати тако као да се односе иа неку модерну добро интегрисану нацију. Ми ие не можемо ни заобићи ни апсолутизовати њихово значење. Мораћемо поставити питање о томе какав се стварији живот друштвене групе крије испод српске племенске ознаке у X веку, какав у XIII веку? Како је одвојени живот у посебним државама, како је подељеност међу црквама деловала иа одржавање веза и свести о припадању истој групи код Срба рецимо Матије Нинослава и код Срба краља Уроша са којима је овај ратовао и кога је називао рашким краљем. У том контексту истраживања не могу се пре-

видети подаци који откривају како је живот у босанској држави као политичкој заједници водио развијању осећаја припадности тој држави и настајању одговарајуће групне и етничке ознаке Бошњанин. Мораће се поставити питање да ли су резултати тог политичког уједињавања и тог политичког живота у истом оквиру били једнаки за зависно становништво и за племство, које је носилац сталешких права и читаве државе крајем XIV и у XV веку? Да ли је та интеграција у државним оквирима имала некаквог свог конкурента у регионалним традицијама итд. итд. На тај начин се опет можемо приближити стварности етничких односа у средњем веку, а не апсолутизовањем једне или друге етничке етикете.

Као следећи пример, навео бих случај Латина, који представљају прави изазов традиционалном начину мишљења о етничким стварима. У средњовековним изворима они се употребљавају као етничка ознака напоредо и у истом тексту са ознакама као што су Грци и Бугари. Кад постављамо питање о садржини која се крије под тим називом, видимо да су ту подразумевани и Италијани, али најчешће и највише приморски трговци из градова на јадранској обали. И то не само припадници романског патрицијата, рецимо који је имао и другу свест, и за којег се евентуално може претпоставити да је и другог порекла, већ су под Латинима подразумевали и оне које су се, тако рећи, јуче доселили у градове који су примљени за грађане. (Тај процес прихватања уласка у градове можемо да пратимо из извора, он се одиграва, тако рећи, пред нашим очима). Заједничка свим овим Латинима неједнаког језика и неједнаког порекла била је припадност католичкој цркви и уживање персоналних права у земљама у унутрашњости. Они ту одговарају другом суду, имају другу веру, различиту од домаћих људи, друго занимање, договали су лојалност сваког својем граду и све то их је раздвајало од домаћих људи у градовима и трговима. Ништа нећемо променити на ствари и нимало нећемо напредовати у познавању средњег века и наше историје ако прогласимо да Латинин није етничка ознака у правом смислу, односно у нашем модерном смислу речи.

Број оваквих примера могао би се повећавати и сви би они показивали како је неопходно потребно критички се замислити над методима нашег мишљења о етничким стварима, како је неопходно ревидирати концептуални апарат, прилагодити га стварности оног времена које проучавамо да бисмо могли успешно проучити и описати етничку проблематику појединих епоха. То, уосталом, није нимало необично, јер истраживање етничке историје је сасвим нови предмет историјских студија. Иначе, етничко мишљење је прожето традицијом и тек у најновије време подвргнуто рационалном испитивању. О методима рада и концептуалном апарату мора се темељно дискутовати још због једне врсте тешкоћа. Ми само живимо и делујемо усред једног света који је подељен на етничке групе и ми сами који смо се окупали око овога дела припадамо њима. Ми исто тако знамо да је саставни део данашње етничке свести извесна, најчешће некритичка, визија о прошлости. Због тога су етничка питања врло осетљива и кад се говори о будућности и кад се говори о садашњости и кад се говори о прошлости. То је, свакако, разлог због којег нас је и председник подсетио овде на велику одговорност која лежи на нама. Ми сигурно желимо, и зато смо се и окупали око стварања једног научног дела, да послужимо само и једино откривању научне истине. Свако од нас сигурно жели да делује чисте савести и дубоког уверења и због тога мора имати сигурност да су методи којима се служи поуздани и мора бити сигуран да их доследно примењује.